

УДК 94(477.74):930.25

В. Берковський

Одесика в фондах Центрального державного архіву зарубіжної україніки

Анотація: У статті подається інформація про документи, що стосуються історії Одеси та Одещини, і знаходяться у фондах Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

Ключові слова: фонд, Центральний державний архів зарубіжної україніки, Одеса, діаспора.

Розвиток української історичної науки щораз більше вимагає прискіпливої уваги до джерельної бази. Введення в науковий обіг нових масивів джерел дозволяє не лише повному підійти до висвітлення тих чи інших подій, до оцінки діяльності тих чи інших персонажів, але й більш об'єктивно оцінити ситуацію, що створилася в певний проміжок часу на певній локальній території. Більш того, ступінь розширення, освоєння, аналізу та використання у конкретно-історичних дослідженнях джерельної бази вказує на багаторівневість генези сучасного регіонального джерелознавства¹.

В дослідженні джерел з історії Одеси та всього Південного краю періоду колосальних соціально-економічних та політико-культурних змін, що відбувалися з кінця ХІХ до середини ХХ ст. є можливим виділити кілька основних напрямків. В першу чергу це аналіз джерел за місцем їхнього накопичення та зберігання, тобто дослідження як окремих архівосховищ, так і системи архівосховищ в цілому. Другим напрямком є дослідження компактних джерельних комплексів, що зберігаються в фондах того чи іншого архіву². Врешті третім і найскладнішим напрямком є дослідження всіх без виключення матеріалів, що стосуються історії міста Одеси та Одещини в ХХ ст. в фондах одного окремо взятого архіву. Очевидно, що особливо складним, по відношенню до третього напрямку дослідження джерельної бази, є аналіз матеріалів фондів таких Центральних державних архівів України, як, наприклад, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України — ЦДАВО України (колишній Центральний державний архів жовтневої революції, вищих

органів державної влади та органів державного управління України — ЦДАЖР України) чи Центрального державного архіву громадських об'єднань України — ЦДАГО України (колишній Партийний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК Компартії України) тощо.

Враховуючи вище зазначене, метою даної статті є аналіз джерел до історії Одеси та Одеського регіону, які відклалися у фондах Центрального державного архіву зарубіжної україніки (ЦДАЗУ). Принагідно слід зазначити, що ЦДАЗУ є одним з наймолодших центральних державних архівів України, створений на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 279-р «Про утворення Центрального державного електронного архіву України та Центрального державного архіву зарубіжної україніки». Фактично дана постанова стала підсумком майже 17-річних спроб представників зарубіжного українства створити спеціалізований архів, в якому б зберігалися виключно документи архівної україніки і діяльність якого б була повністю спрямована на забезпечення формування та збереження документів зарубіжного українства. Отже у 2007 р. до складу центральних державних архівів увійшов новий архів на який було покладено обов'язки координаційного центру з питань роботи з документами архівної україніки, що зберігаються в інших державних архівах та архівних підрозділах організацій та громадських об'єднань, в інших юридичних осіб України, а також у громадян України, іноземців та осіб без громадянства. При цьому основну місію архіву державою було визначено наступним чином — «Поглиблення взаємодії із закордонним українством, як один із ключових пріори-

тетів у міжнародній діяльності, спрямований на проведення заходів із поповнення Національного архівного фонду документами, що належать до культурної спадщини української нації та перебувають за кордоном».

В межах поставлених завдань вже у грудні 2007 р. на зберігання до архіву надійшли перші документи архівної україніки. З того моменту фонди ЦДАЗУ постійно поповнюються новими скарбами історії та культури зарубіжного українства. В цьому процесі відбувся помітний поділ фондів архіву на суто архівні фонди, бібліотечний, газетний та музейний фонд, що пов'язано зі специфікою формування архівної україніки зарубіжним українством. Зокрема лише за останні два роки на зберігання до архіву потрапило понад 4 тис. екземплярів періодичних видань української діаспори, які охоплюють період від 1920-х до 2000-х р. Серед найбільш цікавих періодичних видань виділити можна «Краківські вісті» (підшивка за 1943 р.), «Лемківські вісті» (Торонто, Канада, підшивки за 1960–1970 рр.), «Українське слово» (Франція, повна підшивка за 1960–1990 рр.). Важливе значення також має й бібліотечний фонд, до складу якого увійшла, окрім видань української діаспори ХХ ст., колекція стародруків, рідкісних та рукописних книг ХVІ — поч. ХХ ст., зібрана українською діаспорою в Словаччині.

Саме в вище зазначених зібраннях відклалися інформація що безпосередньо стосується історії Одещини. В першу чергу ця інформація наявна в документах, які у грудні 2007 р. передала на постійне зберігання до ЦДАЗУ з Румунії Ольга Порохівська-Андрич, дочка знаного українського військового та громадського діяча, полковника армії УНР Гната Єрмиловича Порохівського (1888 — [1949])³. У складі переданої Колекції документів діячів української політичної та воєнної еміграції в Румунії міжвоєнного періоду (фонд №1), за результатами науково-технічного опрацювання, завершеного у 2008 р., виділено було 5 описів. Кожен з описів зосереджує в собі документацію особового походження утворену в результаті життя та діяльності таких провідних представників української еміграції у Румунії, як Г. Є. Порохівський та О. Ю. Кобилянська.

Поряд з цими постатями у складі аналізованого фонду відклалися документи тих осіб, чия політична та громадська діяльність безпосередньо пов'язана з історією Одеси та Одещини. Мова йде про І. І. Гаврилюка, Д. В. Івашину та К. А. Мацієвича. Принагідно слід зазначити, що збережені в розглядуваному фонді докумен-

ти вище зазначених осіб не становлять повноцінних джерельних комплексів, які б дозволили цілковито відстежити історію та життя фондоутворювачів.

Разом з тим, ці документи дозволяють уточнити основні віхи в житті та діяльності осіб пов'язаних з Одесою. Так, наприклад, розглядаючи життя та діяльність Ілька Івановича Гаврилюка більшість дослідників лише констатує, що після поразки Української революції 1917–1920 рр. «одеський журналіст емігрує до Румунії доживаючи віку спочатку в Бессарабії, де мешкали його родичі, а потім до 1960-х рр. у інших регіонах Румунії...»⁴.

Наявні в фонді №1, опис №1 спогади О. Г. Порохівської дозволяють значно уточнити ці данні. Отже, емігрує І. І. Гаврилюк до Румунії приблизно у 1921–1922 рр. дійсно проживаючи на початку у своїх родичів у Бессарабії. Однак, вже за кілька років, переїжджає до власного помешкання, що пов'язано з покращенням фінансового положення. Дане покращення пов'язано, в першу чергу, з тим, що у 1924 р. І. І. Гаврилюка обирають до планового об'єднаного «Національного центру» еміграції, а на початку 1930-х рр. — до румунського парламенту від Бессарабії. Проводячи активну політичну діяльність І. І. Гаврилюк активно дописує до місцевої української преси («Рідний край», «Хліборобська Правда», «Промінь»)⁵. Публікує свої спогади — «Незабутній (пам'яті Івана Липи)» (1926), «Тернистим шляхом» (1929), «3 часів боротьби» (1931). У 1939–1940 рр. він, разом з іншими депутатами-українцями провадить переговори з румунським урядом щодо забезпечення мінімальних прав на освіту рідною мовою місцевого населення, в першу чергу, бессарабського українства. В квітні 1940 р., як делегат від бессарабських українців, І. І. Гаврилюк входить до складу «Фронту Національного Відродження», а у 1941 р. засновує періодичне видання «Життя» (Бухарест). Активне політичне та громадське життя І. І. Гаврилюка припинилося у 1942–1943 рр., коли його було засуджено до заслання у Галатський повіт. Повернувся з заслання І. І. Гаврилюк надломленою та постарілою людиною. Доживав свої роки колись відомий політичний та громадський діяч Одещини у бідності. За висловом О. Порохівської-Андрич, в останнє вона зустрілася з Гаврилюком у 1960 р.⁶

Наступним українським громадським та культурним діячем, чие життя та діяльність пов'язана з Одещиною і щодо біографії якого

зберігається інформація у ЦДАЗУ є відомий одеський журналіст періоду 1917–1920 рр. Дмитро Васильович Івашина (псевд. Дмитро Геродот). Як і у випадку з І. І. Гаврилюком, збережені документи дозволяють більш детально відтворити т.зв. румунський період у житті даного журналіста⁷.

Отже, відомий одеський журналіст, один з співзасновників гумористичної «Газети-ракети», виїхав на еміграцію до Румунії у 1920 р. З перших днів еміграції Д. І. Івашина активно включається у життя української громади Румунії. Зокрема засновує Українське телеграфне агентство, активно друкується на шпальтах «Української трибуни», «Сина України», «Рідної мови» (Варшава), «Тризубу» (Париж), «Народної справи» (Тарнів). У 1923 р. бере участь у конференції представників української еміграції в Румунії, де представляє уряд УНР в екзилі. З 1922 р. провадить активну діяльність у складі Українського Комітету ім. С. Петлюри, багаторічним секретарем якого була його дружина — Антоніна⁸. Поряд з цим Д. І. Івашина закінчує Вищу школу документальних і адміністративних наук у м. Бухаресті.

Однак зміни у політичній ситуації в Румунії наприкінці 1930-х рр. значно призупиняють діяльність української політичної еміграції. Більш того, у 1940 р. Д. І. Івашина, з дружиною та Г. Є. Порохівським, арештовуються румунською поліцією за підозрою у сприянні більшовикам. Не встигши вийти з в'язниці Івашина, у 1944 р. переходить на нелегальне підпільне становище, що пов'язано з капітуляцією Румунії, встановленням комуністичного режиму та активною розшуковою діяльністю НКВС. За свідченням Г. Є. та О. Порохівських, Дмитро Геродот вийшов з підпілля лише у 1950-х рр. по переїздові до Бухаресту. Тут, під фальшивим прізвиськом, він працював на посаді касира в одній з бухарестських аптек. Помер Д. В. Івашина у січні 1975 р.⁹

Поряд з архівним документальним фондом, як вже вище зазначалося, у ЦДАЗУ окрему частину становить бібліотечна колекція. Книги видані та зібрані українською еміграцією подекуди становлять значну бібліографічну та джерельну цінність. Як, наприклад, маловідома для одеситів праця Володимира Маргулієса «Вогняні роки. Матеріали та документи з історії

громадянської війни на Півдні Росії», видана у 1923 р. в Берліні. Книга тим унікальна, що зображує Одесу в умовах «...недавно сформированной Добровольческой Армии с её вождём ген. Деникиным, претендующим на неограниченную власть на всей свободной от большевиков территории, армия, представленная в Одессе ген. Гришиным-Алмазовым, с другой — группа Совета Государственного Объединения России (Бар. Меллер-Закомельский, Кривошеин, М. С. Маргулиес) с штаб-квартирой в Лондонской гостинице, поддерживающая и выдвигающая ген. Шварца; далее — Союз Возрождения России (Мякотин, Пешехонов, Фундаминский, Титов), социалистические партии всех возможных направлений, занимающиеся, главным образом, взаимной грызней и, в качестве принципа, подкапыванием под любую организующую власть; украинцы с Петлюрой во главе и целая армия авантюристов — военных и штатских, русских и не русских, талантливых и бездарных...»¹⁰.

Фактично праця В. Маргулієса являє собою зібрання витягів з одеської преси («Одесские новости», «Известия Одесского Совета рабочих депутатов», «Вестник Бюро Украинской печати», «Советская власть», «Набат — газета Конфедерации анархических организаций Украины», «Одесский коммунист»), міських об'яв та власних спогадів, які охоплюють період від квітня до серпня 1919 р. Тобто період від залишення Одеси франко-грецькими військами і до повернення в місто військ Добровольчої армії ген. Денікіна¹¹, в основному описується другий п'ятимісячний період перебування в Одесі більшовицької влади. Незважаючи на доволі критичне сприйняття даної книги сучасниками, на сьогодні вона становить неоціненне джерело для розгляду політики більшовицької влади у Одесі, зокрема впровадження політики «червоного терору».

Підсумовуючи дану розвідку слід зазначити, що серед зібраних на сьогоднішній день скарбів культури та історії української діаспори у складі фондів ЦДАЗУ одеська тематика займає невелике місце. Однак й ці, невеликі за обсягом, зібрання дозволяють уточнити, а подекуди й по новому подивитися на вже здавалося б відомі події та факти з історії та життя Одещини.

- ¹ Берковський В. Г. Джерела до історії міста Новограда-Волинського та Новоград-Волинського повіту періоду 1917–1918 рр. у фондах ЦДАВО України // Звягель — Новоград-Волинський: від сивої давнини до сьогодення. Матеріали міжнар. науково-краєзнав. конференції, присвяченої 750-річчю від першої літописної згадки про місто / Велика Волинь: наук. зб. Вип.36. — Житомир, 2007. — Т. I. — С. 14.; Ковальський М. Лекційний університетський курс (1879–1881 рр.) «Источники для истории Юго-Западной России» в контексті археографічних і джерелознавчих студій та дидактичної діяльності професора В. Б. Антоновича // Антонович В. Лекції з джерелознавства. — Острог-Нью-Йорк, 2003. — С. 8.
- ² Войналович В. Матеріали фондів архівних установ як джерело вивчення державної політики щодо релігії і церкви в Україні (друга половина 40 — перша половина 60-х років ХХ ст.) // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». — Кам'янець-Подільський, etc., 2005. — Т. I. — С. 224.
- ³ Центральний державний архів зарубіжної українки. — Справа фонду № 1 «Колекція документів діячів української політичної та воєнної еміграції в Румунії міжвоєнного періоду».
- ⁴ Вінцовський Т. Ілько Гаврилук: Одеський публіцист та політик на хвилі революційного поступу // Юго-Запад. Одессика. Историко-краеведческий альманах. — Одесса, 2010. — С. 227–228.
- ⁵ ЦДАЗУ. — Ф.1. — Оп.1. — Спр.4. — Арк. 1.
- ⁶ Там само.
- ⁷ Гак А. (Мартин Задека) Від Гуляй-Поля до Нью-Йорку. Спогади. — Новий Ульм-Філядельфія, 1973. — С. 43–45.
- ⁸ ЦДАЗУ. — Ф.1. — Оп.5. — Спр. 15. — Арк. 1.
- ⁹ ЦДАЗУ. — Ф.1. — Оп.2. — Спр. 5. — Арк. 1.
- ¹⁰ Маргулиес В. Огненные годы: Материалы и документы по истории гражданской войны на юге России. — Берлин, 1923. — С. 19–20.
- ¹¹ [Руднев В. В.] [Рец. на кн.:] Маргулиес В. М. Огненные годы: Материалы и документы по истории гражданской войны на юге России. Берлин: Манфред, 1923 / В. Р. // Современные записки. 1923. — Кн. XVII. (Критика и библиография). — С. 506–507.

Thank you for evaluating AnyBizSoft PDF Splitter.

A watermark is added at the end of each output PDF file.

To remove the watermark, you need to purchase the software from

<http://www.anypdftools.com/buy/buy-pdf-splitter.html>